

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

Jens Holdt: Hans Hendrik Lorentzen

Mere om Jürgen Brag

Olav Christensen: Sankt Jørgensgård i Haderslev

Sønderjydsk månedsskrifts ekspedition: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

NR. 9

1. SEPT. 1955

31. ÅRG.

Abonnement 3,00 kr. pr. kvartal

Hans Hendrik Lorentzen

5. 3. 1885 - 5. 1. 1954

*En frontkæmper fra
genforeningsslægtledet.*

Af Jens Holdt

Mejeribestyrer H. H. Lorentzen, Bredebro, var den fjerde af en søskendeflok på 9 (4 drenge og 5 piger), født den 5. marts 1885 i et snedker- og kådnerhjem ved Egen mølle på Als. Barndomshjemmet lå dog ikke i Egen sogn, men på modsat side af mølledammen og skelbækken mellem Als sønder og nørre herred, i Ketting sogn, 1 km nord for Ketting kirkeby. Det var et dengang enligt beliggende sted, hvortil der fra gammel tid var lagt 4 tønder jord, skåret ud af herresædet Rumohrsgårds jorder ned mod mølledammen. Hans Hendrik var som søn nr. 2 opnævnt efter moderen Maries farfar, gårdejer H. H. Detlefsen på Hesselgård ved Augustenborg fjord. Børnenes fader Jens Peter var på sin side eneste barn af stedets tidligere ejer Jørgen Lorentzen, der som herskabstjener havde tilegnet sig en del viden og optræden ud over det almindelige. Et opbevaret brev fra ham til stiftamtmand Tetens, hvori han udførligt beretter om dennes broder, biskop over Als og Ærø 1819—47 Stephan Tetens' begravelse i Ketting i 1855, vidner herom. Han havde været tjener hos biskoppen og var efter pensioneringen fulgt med ham til København og havde plejet ham til hans død. Også de to foregående led i Lorentzen-slægten havde været fæstere på stedet ved Egen mølle. Tipoldefaderen Lorentz Andersen fra nabosognet mod øst, Asserballe, havde 1793 giftet sig ind. I 1879 var ejendommen efter lyn-

brand, der desværre også dræbte oldefaderen Jens Lorentzen som 82-årig aftægtsmand, blevet solidt nybygget. Forældrene, der overtog stedet i 1880, var dygtige håndværkerfolk og stærkt nationaldansk bevidste. De oparbejdede en større snedker- og tømmerforretning og gav deres børn en god uddannelse, bl. a. ved højskoleophold nord for grænsen. Faderen var kirkeældste i sognet og havde en ledende national stilling på egnen, hvilket særligt kom frem i Køllerpolitikens kampår omkring århundredskiftet. Et dansk valgmode var engang blevet forbudt afholdt i Egen møllekro, fordi gendarmen havde opdaget den famøse »revne« i mødesalens gibsloft. Faderen var da med til at ordne et nyt møde i fri luft et par dage senere. Det fik naturligvis overvældende tilslutning. Man ville — som han udtrykte sig — vise de præsiske myndigheder, at man ikke var bange for »kølle«-slag og »hane«-gal (Køller og den tyske valgkandidat, amtsdommer dr. Hahn fra Nordborg). I selve sognet gjaldt kampen især skolens leder, den berygtede »danskeræder« degn J. H. Bager. Historierne er utallige om denne indfødte alsingers forgæves forsøg på at »banke« tysk sindelag ind i danske hjemms børn og til gengæld elevernes trods og drillerier, der undertiden antog tragikomiske former. Lorentzen-drengene var med i spidsen i denne »nationalitetskamp« i skolestuen.

Et par optrin fra Ketting skole skal meddeles til karakteristik af situationen.

Danske børn blev fortrinsvis beordrede til at hejse det tyske flag på nationale festdage som kejserens og kejserindens fødselsdage og på Sedan-dagen. Man skulle endvidere lære udenad og synge tysk-patriotiske sange fra den tyske læsebog som: Der Kaiser ist ein lieber Mann / und wohnt in Berlin / und wär' es nicht so weit von hier, / so ging' ich heut' noch hin. — / Und was ich bei dem Kaiser wollt', / ich gäb' ihm meine Hand / und brächt' die schönsten Blumen ihm, / die ich im Garten fand. / — Andreas Grau, den senere kendte sønderjydske journalist og mindretalspolitiker fra Bro i Ketting sogn, afbrød nu: Det passer it. Der er inne blomme i æ Kalgo' i januar måne. (Kejserens fødselsdag var den 27. 1.). Resultatet: En dragt prygl så voldsom.

Sedan-visen beretter om det store slag den 2. 9. 1870, da den franske kejser og hans øverstkommanderende gik i fælden og blev taget til fange, hvorfor der af tyskerne hvert år festedes på denne dag. En lille tysk dreng, fortæller visen, kom over al denne festen i skolen for sent til middagsmaden hjemme. Han gik da straks til maden. Men hans fader stoppede ham og sagde: Fritz, ungebetet isst man nicht, / worauf mein Fritz vom Stuhl aufsteht, / die Hände faltet zum Gebet / und spricht. / Du lieber Gott magst ruhig sein, / fest steht und treu die Wacht am Rhein.

Det skulle danske børn så lære i skolen og ekserceres i. At påvirkningen havde det modsatte resultat af det tilsigtede, siger sig selv.

En anden gang skete et uheld med den store blækflaske, som to drenge væltede. Den efterlod en stor klat på inventaret. »Tej æ kukmand (skoleflaget med den tyske ørn) og visk et a'«, sagde den ene dreng til den anden. Som sagt, så gjort. Men da de nu så skoleflaget farvet med blæk, blev de skrækslagne over deres ubetænksomme gerning. Men sket var sket. De gemte flaget og lovede gensidig ikke at sige noget til nogen. Det var dagen før ferien. Da de mødte igen efter ferien, var endnu intet opdaget. Men da flaget så blev hejst på Sedan-dagen af et par danske skolepiger, kom blækklaten på flaget jo til syne for alles øjne. Degnen så den også, men anede ikke uråd, regnede vel med, at der var sket et uheld på en eller anden måde eller det var voksnes hærværk, og sagde da blot: »Nimm das Dings runter«. — »Høe do, hva han kolt æ flag«, sagde den pågældende dreng afsides til den anden, »haj æ vest det, så haj æ tegn æ krit o mal' æ dø'hoj o to knåcher ove koss. Så haj det da rigte væt et sørøverflag. For det æ det jo evegge.«

Degnens optræden i det hele taget fik siden hen et retsligt efterspil, hvori H. H. Lorentzen og den allerede nævnte Andreas Grau var de førende. Herom skal endnu berettes efter Flensborg Avis for den 16. 3. og den 7. og 8. 9. 1907:

De præjsiske myndigheder så politisk skævt til den danske gymnastikundervisning i de danske forsamlingshuse og fandt som påskud for indgriben og forbud på, at de danske ungdomsledere ikke var moralsk og fagligt kvalificerede til at give en sådan undervisning for unge og børn. Man forbød unge under 18 år under straftrusel at deltage, hvilket så igen førte til overtrædelse og vagt ved dørene, hvis gendarmen skulle komme under gymnastikken og notere deltagerne. De forsvandt da gerne ad en anden dør ud af lokalet. Hele dette chikaneri, som også førte til en del gymnastiklederes fængselsophold, fik Andreas Grau til at forfatte en i formen moderat artikel »Hvor megen sædelig takt og danselse hører der til at undervise børn?« Han fik den med H. H. Lorentzen som medunderskriver optaget i Flensborg Avis. På baggrund af myndighedernes oven omtalte indskriden overfor deltagerne i den danske gymnastikundervisning fremdrager artiklen »nogle (personligt oplevede) træk, der viser en enkelt præjsisk skolelærers takt og renhed« i skoleundervisningen. Der nævnes degnen J. H. Bager i Ketting, som havde været de pågældendes lærer i 90-erne. Efter et afholdt dansk møde på egnen plejede degnen næste morgen i religionstimen at holde en tordentale til børnene, hvori han om de danske førere brugte udtryk som »levebrødsagitatorer, løgneprofeter osv.« Og når børnene fra danske hjem nægtede at holde det af ham anbefalede tyske børneblad »Jugend-

lust«, kaldte han dem »danske hunde, hannemann, danskerpak, djævlunger, helvedesyngel osv.« Og nu spørger artikelskriveren, om en sådan optræden fra en lærers side kan virke moralsk og religiøst opdragende på børnene? —

Regeringspræsidenten i Slesvig forlangte anlagt offentlig sag mod de to artikelforfattere og avisens redaktør og udtalte, at en lærer med den optræden ikke var værdig til at undervise skolepligtige børn. Myndighederne mente ganske vist, at anklagen var opspind og læreren sagtens kunne klare sig fri. Den 6. 9. 1907 kom anklagen til forhandling for edsvorneretten i Flensborg. Der førtes 17 vidner, mest gamle skoleelever fra de nævnte år i Ketting skole. Også degn Bager var indstevnet som vidne, endvidere sognepræsten og kredsskoleinspektøren fra Sønderborg og den (danksindede) pastor Zerlang fra Gram, der fra 1890—93 som præstevikar havde været lokalskoleinspektør i Ketting.

Degn Bager fik forelagt artiklens anklagepunkter. Han nægtede pure under ed at have brugt de anførte udtryk og overhovedet at have blandet politik i sin skoleundervisning, hvad han også i forvejen havde givet udtryk for overfor kredsskoleinspektøren på dennes spørgsmål. Sognepræsten hjalp sig med intet at kunne huske! Men de gamle elever, 10 i alt, som nu afhørtes, bekræftede alle at have hørt de omtalte udtryk. Degn Bager nægtede atter. Til nød havde han i ophidselse brugt udtrykket pak, men aldrig danskerpak. Det hele var en sammenrotning imod ham. Pastor Zerlang mente på spørgsmål at have forstået af degnens udtalelser overfor ham, at denne påvirkede børnene politisk i skolen. Den offentlige anklager fik nu ordet og talte ganske kort, men fastslog, at sandhedsbeviset for de faldne udtryk var bragt af vidnerne. Han frafaldt derfor straffekrav. Degnen var i mellemtiden sunket sammen. Forsvareren, en dansksindet sagfører fra Flensborg, havde derfor let ved at slutte sig hertil og endvidere at henstille, at omkostningerne pålagdes det offentlige. Dommen lød efter kort votering på, at de tre anklagede frifandtes og omkostningerne pålagdes det offentlige.

Referatet slutter: »Ved denne forhandling var der imidlertid en anden, som dømtes, han, der hele tiden har stået som den egentlige anklagede, skønt han kun optrådte som vidne. Det var degn Bager i Ketting.«

I en artikel i bladet dagen efter »En børneopdrager« kræver redaktøren, at degn Bager selv eller myndighederne nu burde tage konsekvenserne af den faldne dom, så den »uværdige« blev fjernet fra sin opdragerpost. Men intet skete. Degnen fortsatte også som meneder sin undervisning i den præsiske skole. Han var nemlig efter kredsskoleinspektørens udsagn en god tysk patriot. I 1920 hejste han dannebrog og fik dansk pension. — —

Efter endt skoletid kom H. H. Lorentzen i mejerilære i Havnbjerg på

sin fødeø Als. Andelsmejerier oprettedes jo i disse år ud over hele landet. Læretiden var dengang kun eet år. Lorentzen dygtiggjorde sig derefter på en del andre mejerier i hjemstavnen, således i Guderup og Ketting på Als, Øster Højst på vest- og Tyrstrup på østkysten. Ophold på Ladelund mælkeriskole og Frederiksborg højskole nord for 64-grænsen gav yderligere den fornødne faglige og folkelige underbygning til det kommende manddomsvirke i grænselandet. Disse højskoleophold for sønderjydske unge har forøvrigt vist sig at være af umådelig betydning for nationalitetskampen i Slesvig. Det var naturligvis i forvejen vågne unge, som tog på højskole. Og de kom hjem som folkelige ledere, der nu var godt udrustede til at lede et dansk ungdomsarbejde i de nybyggede forsamlingshuse, det være sig i gymnastik og folkedans, i folkeligt og kristeligt foredragsarbejde.

Lorentzen blev een af disse vågne danske kristne ungdomsledere, som moderlandet gav den fornødne uddannelse. Han har selv fortalt under tegnede, at deltagelsen i et folkeligt kristeligt møde på Skamlingsbanken, hvortil han var taget fra sin plads i Tyrstrup i 1904, altså som 19-årig, gav ham en religiøst betonet indvielse til den fremtidige gerning.

I 1906 blev Lorentzen mælkedommer under Nordslesvigs smørekportforening i Vojens med bopæl forskellige steder. Så kom i 1909 i Vester Vedsted nord for grænsen giftermålet med en vestslesvigsk pige af samme sind og indstilling, Dagmar Andersen, født i Brede sogn, opvokset i Hviding sogn. De nygifte overtog bestyrerpladsen på Nybøl mejeri ved Hjordkær i midtlandet og viste sig snart at være særdeles dygtige mejerifolk. I det i en gammel kro indrettede forsamlingshus ledede de ungdommens leg og åndsdannelse. Lorentzen var på grund af en tyfussskade som ung sluppet for at springe prøjsisk soldat, skønt han ellers ikke var skrøbelig af helbred. Og da krigen kom i 1914, var han som mejerimand nærmest uundværlig herhjemme i fødevarerindustrien. Han slap derfor også for krigstrøjen og skyttegravens helvede.

I 1917, 1. april, flyttede de til Bredebro mejeri, hvor mejeribestyreren var blevet indkaldt og faldet ved fronten og en yngre afløser sydfra ikke havde kunnet klare sagerne. På det gamle mejeri i Nybøl så man dem meget nødtigt drage og på det nye i Bredebro hilste man dem med udelte glæde. Det var jo hustruens hjemegn. Der kom orden i virksomheden. Krigsafleveringerne måtte holdes gående, selvom leverancerne stadig faldt i det efterhånden af krigens tryk udmarvede landbrug.

Men krigen sluttede med Tysklands nederlag og Nordslesvig blev frit land igen i tilslutning til moderlandet Danmark. Og nu fik Lorentzen og hustru deres glanstid både som mejerifolk (deres produkter lå altid i toppen), og som ledere af det dansk-kulturelle arbejde i sognets forsamlingshus, en lykketid af de store i det pågældende genforenings-slægtsleds liv.

Lorentzen var i disse år formand for Brede sogns ungdomsforening fra 1919—30. Hjemmene sendte trygt deres unge til forsamlingshuset. De vidste, at Lorentzen og hustru altid var tilstede og holdt ud med de unge i alvor og gammen. Der var høj og ren luft i salen og i det fri, enten det så var foredrag og skuespil ved kendte ordførere og kunstnere nordfra eller gymnastik, folkedans, ringridning og dilettant ved hjemlige kræfter. Tilslutningen var altid god og der hentedes tilskyndelser for livet.

Videre ud var Lorentzen til 1952 formand for Tønder amts idrætsforening og samtidig næstformand i Sønderjydsk idrætsforening, endvidere til 1953 formand for Tønder amts mejeristforening og smørdommer.

Da nationalsocialismen sydfra i 30-ernes kriseår for landbruget truede med at ville generobre det afståede Nordslesvig, var Lorentzen selvskrevet til at gå i spidsen for den fremvoksede danske ungdom sluttede fylking omkring Dannebrog. Det første store idrætsstævne for hele landsdelens danske ungdom på Store bededag, den 12. maj 1933, i Tønder kom i stand ved hans medvirkning. Og ligeledes det endnu større ungdomsstævne på Dybbøl banke den 11. juni samme år. Den danske nordslesvigske ungdoms opmarch på den nationale front i disse kritiske år førte som bekendt til dannelsen af Det unge grænseværn, hvis næstformand Lorentzen blev i en årrække til efter besættelsen og den nye tyske kapitulation.

Han havde med sin gennemnoble tænkemåde, sin altid moderate, men tillige faste stillingtagen og sit inspirerende lederskab fyldt en stor plads og vundet sig mange venner på den nationale front ved grænsen. Veltalende — som skolekammeraten A. Grau — var han ikke, men hans ord ved given lejlighed var vel overvejede og kom fra et bevæget og rigt hjerte.

Ferier havde Lorentzen ikke taget. Han ville nødig vige nogen dag fra arbejdet og dettes omhyggelige kontrol på mejeriet. I 1939 tog han dog imod en 10-dages frirejse på Dansk mejeristforenings vegne til Sverige for bl. a. at studere svensk teknisk mejeribogføring. Og i 1951 var han af det islandske mejeribrug indbudt til en 14-dages flyvetur til Island. Landets ledende mand i det nyoprettede mejeribrug på Sagaøen, Jonas Kristianson fra Akureyri havde nemlig i 30-erne lært faget på Bredebro mejeri hos Lorentzen og andre steder i landet. Lorentzen nøjedes dog med en uges gæsteri på Atlanterhavsøen og fløj så tilbage til sin gerning igen. Han havde svært ved at tage fri fra dagens pligter, kunne vist også dårligt betro andre opgaverne. Men gennem årene har adskillige unge haft deres gode uddannelsesplads under Lorentzen og hustrus dygtige og forstående vejledning.

I 1953, den 1. maj, tog Lorentzen efter et langt livs faglige og folkelige tjeneste sin afsked og flyttede ind i et i forvejen efter egen plan og metode bygget hus ved Brede å. Fra hele landet kom folk bilende for at se den yndige og »billige« Lorentzen-villa. Her skulle nu blive tid og lejlighed til hjemlig syssel i hus og have, til læsning og skriftligt arbejde i livets aftenstund. Men det blev kun så kort, alt for kort. Hustruen var ret pludselig død i 1948, et stort savn for ham. Kræfterne var åbenbart opbrugte i et slidsomt og utrætteligt arbejde. Han pyntede ude og inde til den første julefest i det nye hjem, som han selv forestod uden anden huslig hjælp. Men juledag måtte han lægge sig med feber (efter et sygehusophold i november), blev påny indlagt på sygehus og døde her den 5. januar 1954. Et ualmindeligt stort følge fulgte den afholdte og højagtede mejerimand og folkelige leder til graven på Brede kirkegård. Han var en sand adelsmand i bondekofte. Lykkeligt det grænsefolk, som fostrede slige sønner. Det har altid en fremtid og et håb.

Mere om Jürgen Brag

I anledning af pastor Magles artikel om Jürgen Brag (s. 113) har vi modtaget en del supplerende oplysninger, som viser, at flere af vore læsere har ret godt kendskab til denne tragiske præsteskikkelse. Vi bringer et bidrag fra to af vore flittige medarbejdere H. V. Gregersen og Chr. Maibøl og kan vedr. Brag jun. henvise til C. Matthiesen: „Aus meinem Leben“ side 72 ff. Hamburg 1948. Red.

I.

Jürgen Brag hørte til de mennesker, der med hud og hår lod sig opsluge af den politiske fanatismes uhyggelige dæmon. Hans brøde bestod i, at han som præst i Adsbøl lod sig benytte som et kun alt for villigt redskab til forskellige lyssky foretagender i den sags tjeneste, som han gik ind for. Han har derfor i dansk historieskrivning fået heftet betegnelsen »spion« på sig og det af en så habil historiker som C. F. Wegener, der i 1849 offentliggjorde en række særdeles afslørende breve fra bl. a. Brag til den augustenburgske hertug, breve, som var faldet i de danske myndigheders hænder ved besættelsen af Als.

På hertugelig foranledning påtog Jürgen Brag sig at udspionere de danske læse- og biblioteksforeninger, som fra sidst i 1830'erne oprettedes rundt omkring i Nordslesvig. Han lod sig endog optage som medlem for at kunne indsende beretninger om forholdene i Sønderborg, Åbenrå, Rørkær, Løgumkloster og lignende steder. »Fadervor trænger til en forældling«, skriver han i den anledning til hertugen, »idet vi for fremtiden i tillid til bønnehørelse må bede: Herre, giv os vore daglige bøger.« (1842 26. 1.).

Frederik Fischer, der ledede den danske bogsamling i Åbenrå, var godtroende nok til at anse præsten for et hæderligt menneske og tilbød at sende ham bøger. Brag ser sig efter samtalen i stand til i samme brev at give hertugen en særdeles træffende karakteristik af den gæve urmager: »Er ist ein enragirter Dannismannd, und wenn am jüngsten Tage die Posaune zum Weltgerichte nicht dänisch bläszet, — steht er nicht aus dem Grabe«.

En anden opgave fandt Jürgen Brag på det journalistiske felt. En række artikler forfattet af ham selv og af hertugen eller dennes andre hjælpere fik han udsendt under forskellige mærker. Hans kone skrev således en artikel i »Leipziger Zeitung« under mærket »Literatus Peter Jensen i Kjøbenhavn«. Mindre smagfuldt virker det, at han fik købt en ganske jævn mand fra sit sogn til at lægge navn til en række artikler under mærket »A. Jürgensen, Fiskebækskov, en Nordslesvigsk Landmand«. »A. J. in F. ist gehörig instruiert, und wartet mit plaisir auf die Arena treten zu können. Erst wenn er mich gut und wacker vertreten, bekommt er ein present von mir, womit er sehr zufrieden sich erklärt, und wünscht nur zum Tanzen kommen zu können« (1843 30. 7.).

Personligt påtog Brag sig at forsøge på at få latterliggjort folkefesten i Sommersted, der afholdtes i 1843 for at hædre de danske deputerede i den slesvigske stænderforsamling. Han skriver derfor til hertugen — og karakteriserer sig samtidig på rette måde: »Der vielen Festtage wegen habe ich nicht viel im Publicum herumspioniren können!« »Hvem Djævlen skriver det«, havde han hørt én ytre sig om hans beskrivelse af festen. »Ja, antworte ich, det må Gud i Himmelen vide« (1843 19. 4.).

Man forbavses unægtelig noget over den kammeratlige tone, som Brag tillader sig over for hertugen, og det kan jo kun være med til at bekræfte det intime forhold, som bestod imellem dem. Men det karakteriserer også brevskriveren. Vi må anse ham for at have været et lyst hoved med udpræget sans for humor, men samtidig også lidet nøjeregende med, hvad der kunne anses for almindelig velanstændighed. Kådmundet og fuld af fræk spot har han været og endelig endnu en ting: Han synes efter de her anførte citater at have omgåedes Guds ord på en noget letsindig måde. I et af brevene lægger han dertil ikke skjul på åbenlys løgn.

En sådan mand har næppe været ret meget bevendt som Guds-ordets forkynder. Han kaldes (s. 116) rationalist, men har vist været en endog meget udvandet repræsentant for denne åndsretning. Hans kaldelse til dansksproget trediepræst i Tønder kunne tyde på hans ringe evner som teolog — kun således kan hans »kvalifikationer« (s. 114) i forhold til hans embedsbrødre i denne by ses. Ganske anderledes lå landet, da

dette embede nyoprettedes i 1729 som følge af pietismens krav om forkyndelse på modersmålet. Da var interessen for denne sag så stor, at man — d.v.s. provst Schrader — sørgede for at få en betydelig kraft til byen med uddannelse i København, nemlig H. A. Brorson. Et århundrede senere var interessen dalet så meget, at man kunne nøjes med at ansætte langt ringere kræfter med uddannelse i Kiel. En forudsætning var dog naturligvis, at vedkommende beherskede det danske sprog. Men det vil være fejlagtigt af den grund at formode, at noget sådant »viser mere imod nord end mod syd, mere imod det danske end det tyske«. Vi har ovenikøbet bevis for, at Jürgen Brag foragtede det sprog, som nu engang var hans embedssprog. Han skriver om en mand: »Er quält uns mit seinem Dänischreden«. Som Wegener rigtigt bemærker: »han maa hver Søndag »quæle« sig selv med at prædike Dansk i sin Sognekirke i Adsbølle!«

Den, der skriver disse linjer, har i godt et års tid ligget inde med en afskrift af elleve originale breve fra hertug Christian August, eet fra hertugens søn, Friedrich (VIII), samt to fra hertugens datter, prinsesse Henriette, gift v. Esmarch, allesammen stilet til Jürgen Brag i tiden fra 1852 til hans død i 1864. Et kondolencebrev til Brags søn afslutter samlingen. Rimeligvis vil der i Primkenau-arkivet, der nu opbevares i Kiel, findes en række breve fra Brags hånd, der supplerer denne samling. I uddrag er indholdet i brevene til Brag følgende:

1852 11. 6.: Hertugens kondolence i anledning af en datters død (Brag mistede ialt fire børn i tiåret fra 1849 til 1858), håber endvidere på at kunne yde Brag økonomisk bistand.

1853 26. 7.: Hertugen håber ligesom Brag på bedre tider (!), men bøjer sig for forsynets vilje. Brevet overbringes af hofchef Cossel.

1854 16. 1.: Brag får indtil videre 400 rdl. i ventepenge. Hertugen er meget tilfreds med sin ejendom i Schlesien (Primkenau).

1854 14. 4.: I anledning af Brags hustrus sygdom foreslår hertugen, at de tager til Primkenau på et rekreationsophold, hvor de kan bo på ladegården hos Holst. — Fru Brag døde i juli måned dette år.

1854 21. 7.: Kondolencebrev i anledning af fru Brags død.

1858 25. 4.: Brag har været syg i vinterens løb. Hertugen vil betale en rekreationsrejse til Bad Homburg, samt betale sønnens ekvipering.

1858 21. 7.: Brag har været på Primkenau og har moret hertugen med en anekdote.

1859 5. 8.: Brag opholder sig hos sønnen ved universitetet i Erlangen. Hertugen foreslår, at Brag skal tage med ham til Heringsdorf på hans bekostning.

1862 9. 1.: Hertugen foreslår Brag at komme til Primkenau i det kommende forår.

1862 24. 3.: Hertugen overviser Brag penge til Primkenau-turen gennem Hamburg-firmaet Godeffroy.

1863 8. 1.: Hertugen inviterer igen Brag til at komme til Primkenau om foråret.

1864 10. 6.: Kondolencebrev til sønnen i anledning af Brags død. »Ich verliere an ihm einen alten Anhänger meines Hauses und einen persönlichen Freund«.

1862 26. 1.: Hertug sønnen takker for hilsen i anledning af barnefødsel. Beder Brag hilse den gamle Hegewisch.

1862 16. 1.: Prinsessen takker for nogle oplysninger om en Fr. Gärtner, der har optrådt i Kiel og Gr. Nordsee. Taler ofte om Brags besøg (»denn das Lachen spielte auch keine kleine Rolle«). Iøvrigt om hertugindens sygdom.

1862 11. 7.: Prinsessen har sammen med familien kommuniceret hos superintendent Lorenzen. Giver iøvrigt fra Schlangenbad et tiltalende billede af det mondæne liv, der førtes i de adelige kredse i det førbismarckske Tyskland. Iøvrigt længere beskrivelse af det indtryk, som en engelsk vækkelsesprædikant gjorde. Skal hilse fra en kusine og takke for fotografiet af Brag.

En gennemlæsning af disse breve giver et ganske tiltalende billede af det forhold, hvori Brag stod til den hertugelige familie. Men hjemme i Sundeved havde han et andet eftermæle. Da historikeren Allen i 1849 var på en rundrejse i denne egn, skriver han ganske kort: »Om Præsten Brag hørte jeg saadanne Fortællinger, at den Foragt, jeg fik for ham, ikke siden har kunnet forøges ved at læse hans Breve.«

Hvilken fadæse myndighederne har begået ved at sende hans søn til de samme egne som præst! Thi det skyldes i første række faderens eftermæle, at de Dybbøller så radikalt har vendt deres nye præst den kolde skulder. Behandlingen af den unge Brag var langt værre end den, der i almindelighed blev en tysk præst til del selv i en meget afgjort dansk menighed.

Litt.: Antislesvigholstenske Fragmenter 11. hefte: C. F. Wegener: Om Hertugen af Augustenborgs Forhold til det holstenske Oprør.

H. V. Gregersen.

II.

Præsten Jürgen Brag tilhører en af de ældste alsiske bondeslægter, der ligesom Blad, Grav, Hjort, Kaad, Wrang, Krogh, Frost, Kyd, Brock, Grubbe o. s. v. nævnes i tiden omkring reformationen. R. Mejborg oplyser, at nogle af disse navne findes i aktstykker fra middel-

alderen, og at det unægtelig giver en vis anseelse, når der f. eks. tales om den tolvte og trettende Nis Brag. 1535 boede Per Bragge i Stevning, Egen sogn; han hørte til kongens bønder, og hans gård var sammen med flere i byen og sognet købt af Matias Holck.

Jürgen Brag fødtes den 26. november 1794 i Sønderborg som søn af købmand Andreas Brag og hustru Brigitte Behrendsen. Faderen, der var søn af gårdbestyrer (senere gårdejer) Jørgen Brag og hustru Anna f. Christensen i Stolbro (Egen sogn), døde 47 år gammel den 27. december 1803. Moderen, der døde i barselseng den 3. december 1794, var datter af skipper, senere købmand og deputeret borger Christian Behrendsen og Brigitta Jacobsen, der begge tilhører gamle sønderborgslægter. Christian Behrendsen nævnes fra 1762 til 1766 med galioten »Emanuel« og 1774 som ejer af et hus i gaden foran rådhuset (nu: Store Rådhusgade). Andreas Brag har sikkert overtaget forretningen efter svigerfaderen, der afgik ved døden den 26. juni 1793.

Den 5. november 1795 blev Andreas Brag gift anden gang med Christine Karberg, datter af den velhavende købmand Thomas Karberg og Anne Marie f. Petersen, født den 12. april 1764, død den 3. august 1823.

Sønnen af første ægteskab, Jürgen Brag, viedes den 9. marts 1825 i Sønderborg til Maria Magdalena Lüders, datter af amts- og toldforvalter i Sønderborg Frederik Carl Lüders og Christina født Todsén. Den holstenske landmandsslægt Lüders føres tilbage til Karsten Lüders, »Vorsteher des neuen Landen in Harburg«. Dennes sønnesøn Karsten Lüders (død 1687), lyksborgsk kammersekretær til Freienwillen (Langballegård), var fader til overførster Christian Lüders (1665—1728) til Freienwillen. Hans søn Philip Ernst Lüders, præst i Lyksborg og kendt landøkonom, er amtsforvalteren fader. — Jürgen Brag var i tøndertiden hjælpelærer ved seminariet og sørgede for undervisningen i dansk. Af de 443 elever, der fra 1826 til 1839 dim. fra Tønder seminarium, stammede kun 79 (ca. 18%) fra dansktalende egne. Tidsrummets kendteste elever er digteren Claus (Groth (1832) og H. P. H. Grünfeld fra Kegnæs (1838). Sidstnævntes erindringer findes nu i landsarkivet i Åbenrå.

Anm. Skipperslægten Brag i Sønderborg kan føres tilbage til Johann Hinrich Brag fra Hamborg (1670—1728), der den 19. januar 1706 viedes til Dorothea Sophie Bernidts (1681—1777).

Kilder: Eckert: Gründung und Entwicklung des Seminars in Tondern (1888). — H. Ehrencron-Müller: Forfatterleksikon. — Dansk biografisk leksikon. — Mejborg: Nordiske Bøndergaarde, Slesvig, side 162. — Kirkebøger og skyld- og panteprotokoller fra Sønderborg. — Skipperslægten Brag fra Sønderborg med skibskaptajn Peter Brags anetavle ved C. M. — F. Falkenstjerne og Anna Hude: Sønderjyske skatte- og jordebøger fra reformationstiden.

Christian Maibøll.

Sankt Jørgensgård i Haderslev

Af Olav Christensen

I slutningen af 1100-årene oprettede biskop Absalon i Speilsby nord for Stege det første spedalskhedshospital i Danmark, og i de følgende to århundreder stiftede den katolske kirke rundt om i landet ialt 30 sådanne Sankt Jørgensgårde, som hospitalerne kaldtes. Spedalskheden havde nemlig efterhånden fået en sådan udbredelse, at der endog måtte træffes lovforanstaltninger imod den; de første bestemmelser findes i biskop Johan Krag's københavnske stadsret fra 1294. Hver større købstad fik sin Sankt Jørgensgård, og i Sønderjylland kendes de fra Flensborg, Haderslev, Husum, Sønderborg og Åbenrå.

Som isolationsbygninger for spedalske, hvilken sygdom i middelalderen ligestilledes med pesten, idet man formodede, at den ikke alene kunne overføres fra menneske til menneske, men man anså den også for uhelbredelig, blev Sankt Jørgensgårdene lagt uden for byerne, til hvilke der var forment de spedalske adgang. I mange tilfælde synes gårdene kun at have været beregnet til natteophold, idet den spedalske, som var forsynet med et mærke fra øvrigheden, var henvist til at tigge til sit underhold ved landevejen. I 1542 nedlagde Christian den 3. hospitalerne, idet spedalskheden da næsten var forsvundet fra Danmark. Gårdene forsvandt efterhånden ganske, og da der kun findes eet billede bevaret til vore dage af en sådan gård, ved man i dag kun meget lidt om deres indretning.

Spedalskhedshospitalet i Haderslev omtales første gang i et testamente, som den 6. september 1413 blev oprettet af Anders Jensson Tangæbierth¹⁾, og som oplyser, at denne skænkede »Capelle beati Georgii in Haderslöff« (Sankt Jørgenskapel i Haderslev) 1 mark lybsk, men iøvrigt er oplysningerne om hospitalet meget sparsomme. Vi kan i dag endog ikke med sikkerhed angive, hvor det har ligget. Det har dog også i Haderslev haft sin plads uden for den daværende by; det oplyses nemlig i et brev fra slutningen af 1400-årene²⁾, som omtaler et hus tilhørende en Thomas Knudsen, at dette hus lå »extra

¹⁾ C. M. A. Matthiessen: Aktstykker til oplysning om kannikecollegiet i Haderslev før reformationen. Kbh. 1856, s. 7.

²⁾ S. st. s. 69.

portam« (uden for byporten), hvor man gik til Sankt Jørgenskapel. En lignende oplysning giver et brev³⁾ af 5. december 1517, hvori biskop Godske von Ahlefeldt forlener husfogeden i Svavsted Henning Krokkel med »des hilligen ridder Sunte Jürgens hoff belegen vor Hadersleue«, d. v. s. uden for Haderslev. I brevet oplyses det endvidere, at gården anvendtes til gudstjeneste og til underhold for fattige; den synes altså allerede på daværende tidspunkt ikke mere at have været anvendt efter sit oprindelige formål, som herberge for spedalske.

Nærmere oplysning om Sankt Jørgensgårds placering får vi imidlertid i et værdifuldt gammelt dokument, et tingsvidne fra 1. marts 1574, der er skrevet på et med fire velbevarede vokssegl forsynet pergament, forøvrigt et af de få pergamentbreve, som er bevaret om haderslevske forhold, og som i dag opbevares på Haderslev rådhus.

I tingsvidnet, der er affattet på dansk, og som omhandler et jordsalg ved Skinkelsbæk, oplyses, at der er tale om en have, som Mads Poulsen i Ribe havde fået overdraget af hertug Hans den Ældre som vederlag »far denn haffue nordenn wed eslatt sum kallis santt Jurgens haffue« (for den have nord for slottet, som kaldes Sankt Jørgenshave), det vil med andre ord sige, at vi skal søge eventuelle rester af Sankt Jørgensgård i byens nordøstre del⁴⁾.

Sankt Jørgensgård og kapel var i 1494 knyttet til et evigt vikariat ved Mariakapellet i Haderslev Vor Frue kirke⁵⁾.

Hertug Christian, den senere Christian den 3., gav den 25. maj 1533 bestemmelser om anvendelsen af de til forskellige vikariater, kapeller m. v. i Haderslev henhørende indtægter⁶⁾. Det hedder heri om Sankt Jørgensgårds indtægter, at de skulle »na disses itzigenn besitters ern Jacobi Hulpersszen dödlichen affgange, Alle mit Ein ander den Armen bykamen und Ewig vor se bliuenn« (efter den nuværende ejer hr. Jacob Hulperssens død alle tilfalde de fattige og evig tilhøre disse). En udateret, men omtrent samtidig fortegnelse⁷⁾ giver nærmere oplysninger om indtægterne og lader formode, at disse ikke har været helt ringe.

Det hedder heri, at »Hertzog Christian, an dem Seuch-Hausse S: Jörgenss-Hoff gegeben, So Tho S: Jörgenss-Hoff gelegen Thoe underholdinge der Breckhafftigen Armen Krancken Leuten«. (Hertug Chri-

³⁾ S. st. s. 55 f.

⁴⁾ T. O. Achelis: Haderslev i gamle dage, bind 1, 1926, s. 52, placerer Sankt Jørgensgård syd for byen ved Skinkelsbæk, og selv om fejlen er rettet i bind 2, 1929, s. 272, går den desværre igen i Danmarks kirker, bind XX, Haderslev amt, s. 236.

⁵⁾ Acta pontificum danica nr. 3432 og 3458.

⁶⁾ Matthiessen: Aktstykker s. 62.

⁷⁾ Haderslev rådstuearkiv cod. 30, s. 26—27.

stian har givet sygehuset Sankt Jørgensgård, således henlagt til Sankt Jørgensgård til underhold for de gebrækkelige fattige syge mennesker). Nogle af gårdens indtægter skal nævnes her, nemlig:

»Gammel Hadersleff:	Nis Wangerop	6 öertig Kornss
	Jess Peterssen darsülvest	6 örtig Kornss
Heilss:	Peter Paulsen	2 örter Korn, 1 Mark und 20 Sch. Hadersleusch
Moltrop:	Jenss Jepsen	2 örtig Kornss
Halcke:	Lass Petersen	3 örtig Korn
Ultang:	Sören tho Ultang	3 örtig Korn
Grarup:	Christen Petersen	3 örtig Korn
Schwerdrup:	Knud Röe giffit	3 örtig Korn

Diesse Lanssen schall gebrucken H: Jacop Hulpe de tidt sines Levendes, nach sinen dode tho genandte Sicker-Huss ...« (disse afgifter skal hr. Jacob Hulpe (= Hulperssen) nyde så længe, han lever, efter hans død tilfalder de nævnte sygehus). Hertil kom yderligere forskellige indtægter, som læserne dog ikke skal trættes med en opremsning af.

Fortegnelsen er udfærdiget på tysk, men alligevel har man, som vi ser det gang på gang i de overleverede skriftlige kilder, brugt den danske navneform Gammel-Hadersleff, eet af mange eksempler på, at sproget i Haderslev også dengang var dansk.

Sankt Jørgensgård har måske ligget uhensigtsmæssigt som fattiggård, måske har den været så brøstfældig, at den har været tjenlig til en afløser, eet er i alt fald givet, at hertug Hans den Ældre i 1569 grundlagde et nyt hospital, det endnu eksisterende Hertug Hans Hospital. Det fik tillagt Sankt Jørgensgårds indtægter og har måske også overtaget inventaret fra det til denne knyttede kapel. Det rummer den dag i dag i sine smukke gamle bygninger, hvis ældste dele stammer fra stiftelsesåret, hyggelige, nu moderniserede værelser, hvor 20 ældre kvinder kan tilbringe deres livsaften under god pleje. Der er næppe nogen af hospitalets nuværende beboere, som aner langt mindre skænker det en tanke, at Haderslev bys spedalskhedshospital også har ydet sit bidrag til oprettelsen af et nyt og efter forholdene i 1569 tidssvarende hospital.

Glimt

FRA SVUNDNE TIDER . . .

Bidrag til Haderslev-præsters genealogi.

Sagfører Henning Meyer i Haderslev har efter Haderslev domkirkes genindvielse i 1951 overladt menighedsrådet en række bryllupsdigte og lignende som gave til kirken. Denne samling, der bl. a. rummer en håndskreven ligprædiken over archidiakon Christopher Sass, giver værdifulde oplysninger til nogle Haderslev-præsters genealogi. De oplysninger, som supplerer Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten og Aage Dahl: Haderslev bys præstehistorie fremdrages her.

Et sørgedigt, der endnu er i sagfører Meyers eje, er trykt i Wittenberg og udsendt af stud. theol. og philos. Petrus Dreyer, der var en dattersøn af sognepræst Valentin Schmidt von Eisenberg, oplyser, at dennes 2. hustru Maria Eichel er død i Haderslev i december 1687, medens det af et par bryllupsdigte fremgår, at en datter af 1. ægteskab Margrethe Schmidt von Eisenberg blev gift i Haderslev 16. februar 1669 med archidiakon Paul Sass.

Paul Sass' søn og efterfølger i embedet som archidiakon Nicolaus Gottfried Sass blev gift i København den 26. juni 1703 med Marie Elisabeth Zeise, datter af guldslager Christoph Zeise og Magdalene Herfordt, medens deres søn igen ovennævnte Christopher Sass blev gift i Haderslev 24. oktober 1747 med Maria Elisabeth Zeise.

Selv om det kun drejer sig om 4 data, viser det dog, hvor værdifulde ikke

alene ligprædikener, men også de gamle sørge- og bryllupsdigte kan være for den personalhistoriske interesserede forsker, idet de mange gange er de eneste bevarede kilder, der oplyser disse data.

Olav Christensen.

Ligstuen blev til dansestue.

Anne Marie Esbendsdatter, en datter af afdøde boelsmand Esben Mathisen og endnu levende enke Ane Dorothea Esbends, døde efter 15 ugers sygeleje den 3. juli 1811, begravet den 6. juli.

Hun var ellers stedse sund og robust. En ubetydelig svaghed pådrog hende under kvaksalveres hænder en langsom og smertelig helsot.

En søster til afdøde blev kopuleret i næste time efter hendes begravelse, og ligstuen blev dansestue.

C. Maibøll.

(Pastor Thomas Mathias Sabroe i Tandslet kirkebog).

Begravet med alle guldsmykker.

Den 5. oktober 1869 døde af tæring Anne Cathrine Lausen, født Andresen, gårdejer Hans Christensen Lausens hustru på Pommersgård i Vibøge, Lysabild sogn, og begravnes den 10. oktober med alle sine guldsmykker, som fandtes igen i året 1910. Afdøde var født 1840 i Skovby som datter af afdøde gårdejer Jørgen Nielsen i Lysabildskov. Den 22. juli 1860 viedes hun til Hans Christensen Lausen, søn af afdøde gårdejer Hans Lavesen i Lysabild.

C. Maibøll.

KVAKSALVERI I ASSERBALLE SOGN.

Optegnelser i begravelses-registret af præsten Thomas Mathias Sabroe (1802—1809).

1806 den 2. februar begravet boelsmand i byen Jørgen Jørgensen Elholms kone Marie Ernstatter, en værdig hustru og moder, døde den 28. f. måned efter lang sygelighed, som ved kvaksalvere blev dødelig — i sin fejreste alder 38 år.

1807 den 30. september boelsmand her i byen Andreas Krisensen Hess kone Lisbeth Petersdatter, en ond og arrig kvinde, som mishandlede sine stedbørn ved hårdhed og sit eget barn ved forkælelse, og holdt dem alle fra skolen. Til lykke for dem og verden ville hun ikke tillade, at manden kaldte dem en ordentlig læge; døde den 24. september, 46 år gammel.

1807 den 1. november begravet kådner i skoven Kristian Poulsens stedatter Eleonora Klausdatter, døde den 26. f. måned i et slag, hvoraf hun i fire år har været plaget. Trods alle kvaksalveres konster holdt hun så længe ud. 25 år.

1808 den 3. april begravet boelsmand Kristen Lassens søn Hans Kristian, døde

den 27. f. måned, 15 år; en håbefuld dreng, mit hjertes yndling. Han gik længe med et sting i den venstre side, lå til sidst en fjorten dage, og man så det an, indtil han den 25. blev rørt af et slag i den venstre side. Nu løb man til — Johan.

1808 den 4. september begravet kådner i skoven Jens Blads søn Jens, døde den 1. efter tolv ugers vedholdende diarrhe, som man overlod til vor Herre at gøre en ende på. Han var 35½ år gammel.

1809 den 22. maj begravet boelsmand i byen Ernst Kristensens datter Anne Marie, døde den 10. efter at have været syg i 2½ døgn, 6 år 3 måneder gammel; sammes datter Kirsten døde den 13. ds. 3 år 3 måneder gl. Diarrhe og brækning blev ved Johans hjælp deres død.

Om den nævnte Johan, der også virkede i flere nabosogne, oplyser pastor Sabroes efterfølger Svend L. Svendsen: Den 11. februar 1817 døde Johan Mathiesen, indsidder og ueksamineret læge, 67 år gammel, begravet den 16. februar; døde af vattersot. Johan Svin, som han også kaldtes, boede omkring 1770 i Tand-slet sogn, hvor datteren Marie Lisbeth døbttes den 6. maj nævnte år.

Chr. Maibøll.

Graasten Bank A/S
Kontortid 9--12 & 2--4
Lørdag 9--1
GRAASTEN

Snoghøj Gymnastik-
højskole
Fredericia.
3 Maaneders Sommerskole.
5 - Vinterskole.
Skoleplan sendes.
Jørgine Abildgaard. Anna Krogh.

HABITTER
skræddersyet efter mål
Thomas Hansen & Son
Padborg . Telf. 9233

HEJMDAL
Landsdelens Blad

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

Paul Thomsen
Krusaa
Kolonial, Spirituosa, Køkken-
udstyr,
Trikotage, Herreekvipering

Sønderjyllands Kreditforening
Haderslev

Læs
Dannevirke
Sønderjyllands ældste Blad

Graasten
Andelsslagteri

Sønderjydsk
Tæppefabrik

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER

Aktieselskabet
C. I. Christensens Papirhandel
ESBJERG

AKTIESELSKABET
NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER
KØBENHAVN F.

GRAM
KØLEANLÆG

Brødrene Gram A/
Vojens

VALLEKILDE
Folkehøjskole
Henv. til **Jørgen Jessen,**
Vallekilde

Restaurant **Grænsen**
C. Heiselberg
Krusaa

Vestkysten
Syd- og Vestjyllands største Dagblad

A-S FAXE KALKBRUD
Frederiksholms Kanal 16 Telefon Central 9123
JORDBRUGSKALK
97 pCt. kulsur Kalk i Varen, som den leveres
ca. 100 pCt. passerer 1 mm Sigte

Pindstrup Mosebrug
SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK
Telefon Pindstrup 13 og 18

A. Nielsen & Co. A/S.
Nykøbing Falster

Lolland-Falsters
Folketidende
Stiftets største Blad
Nykøbing F.